

Şeyhoğlu Mustafa, Hurşîd-nâme (Hurşîd u Ferahsad), İnceleme-Metin-Sözlük-Konu Dizini, nşr. Dr. Hüseyin Ayan, Atatürk Üniversitesi Yayınları No. 502, Erzurum 1979, (4)-IV-533 s.,

XIV. Asrın en mühim edebî sîmâlarından olan Şeyhoğlu Mustafa'nın bu mesnevîsinin şimdiye kadar tenkidli metninin negredilmemiş olması edebiyat literatürümüzde bir eksiklik teşkil etmekteydi. Dr. Hüseyin Ayan Hurşîd-nâme hakkındaki araştırmalarını ve eserin metnini ilim âlemine sunmakla bu durumu kısmen de olsa telâfi etmiş bulunuyor.

Araştırmanın birinci bölümünde Şeyhoğlu'nun hayâtı ve edebî kişiliği üzerinde durulmuş, Hurşîd-nâme'nin yanı sıra Kenzü'l-küberâ'dan da istifâde edilerek müellifin edebî değeri ve şahsiyeti ortaya konulmuştur. Türk dili ve edebiyâtı araştırmaları için yüksek değer taşıyan ve bazı formaliteler yüzünden bu gün için tetkikine imkân bulunmayan Kenzü'l-küberâ ve Mihekkü'l-'ulemâ'dan yapılan iktibasların yanısıra baş ve sondan sekiz vараğın faksimilesi ile birlikte eserin uslûp ve muhtevâsı hakkında verilen bilgiler şükranâ lâyıktır. Bu bölümde «Metni Kurmada Tutulan Yol» başlığı altında nâşirin metin tenkidi husûsundaki fikirlerini ve metodunu öğreniyoruz¹. İkinci bölüm Hurşîd-nâme'-

1 «Eldeki nüshaların tek başına, hiç birisinin metni kurmaya esas alınamıyacağına anlayınca, müellifin yerine geçmekten başka yapacak bir şey kalmıyor. Lâkin burada da çeşitli mahzurları göze almak gerekiyor. Zirâ, Şeyhoğlu Mustafa'nın şiir zevkini ne kadar iyi kavrarsak, kavrayalım yine onun kadar, onun kaleme aldığı Hurşîd-nâme nüshası kadar isabetli bir metin kurmamıza imkân ve ihtimal yoktur. Bu sakıncaları göğüslememek için de Hurşîd-nâme'yi olduğu gibi bırakmak gerekir. Hattâ bu çeşit çalışmalara bir son vermek gerekir [?]. Bu da çok sakıncalı bir görüş değil midir?

İşte yukarıda zikredilen sakıncaları gözönünde tutarak, şâirin edebî zevkini ve devrinin şiir havasını, mümkün merteye, düşünerek, Şeyhoğlu olsaydı bu kelimenin yerine şunu koyardı, diyerek eldeki metni meydana getirdik. Böylece karşılaştırmaya esas alınan dört nüshadan farklı yeni bir nüsha meydana gelmiş oldu. Bu metni kurduktan üç sene sonra görmeye muvaffak olduğumuz «Kenzü'l-küberâ ve Mihekkü'l-'ulemâ» -yegâne nüshası merhum Prof. Dr. Fuad Köprülü Kütüphanesindedir- ile bâzı beyitleri karşılaştırma imkânı doğdu. O zaman sevinerek gördük ki neşre ha-

nin incelenmesine, üçüncü bölüm ise eserin dil ve uslûbuna ayrılmıştır. 129. sayfadan itibaren Hürşîd-nâme'nin tenkidli metni yer almaktadır. Nâşirin «Metin sahifelerinin dipnotlarına küçük bir bakış çalışmamızın zorluğunu göstermeye yeter» dediği üzere, bir hayli hacimlice olan mesnevî metninin kurulması sırasında karşılaşılan zorluklar bazı yanlışlıkları da berâberinde getirmiştir. Bu yanlışlıkları metin tenkidine esas alınan nüshalardan birinden kaynaklanan yanlışlıklar ve okuma yanlışlıkları olmak üzere iki grupta zikredebiliriz.

I. Metin Tenkidine Esas Alınan Nüshadan Kaynaklanan Yanlışlıklar:

Nâşir «Hürşîd-nâme Metninin Kurulması» (s. 24) başlığı altında metin tesisinde esas aldığı nüshaları tanıtıyor. Buna göre metne birinci derecede esas alınan nüsha Berlin nüshası (kısaltması: B), diğerleri ise Süleymâniye Küt., Hamidiye (kısaltması: H), Manisa Küt., Murâdiye (kısaltması: M) ve Paris, Bibliothéque Nationale (kısaltması: P) nüshalarıdır.

Hürşîd-nâme metnini okurken bazı beyitlerin dip notlarında sık sık «filan beyitler sadece P.de vardır» şeklinde tekrar edilen bir kayıtla karşılaşıyoruz. B, H, ve M nüshalarında bulunmayıp sadece P nüshasında bulunduğu belirtilen bu beyitlerin bir kısmı metnin akışını bozmakta ve okuyucuda bunların esere sonradan ilâve edildiği intibâmı uyandırmaktadır. Metin içerisinde oldukça iğreti duran bu beyitlerin neden sadece Bibliothéque Nationale metninde olup da diğer Hürşîd-nâme nüshalarında bulunmadığı öncelikle nâşiri düşündürmesi gereken bir husustu. Üstelik bu kısımlar dikkatle tetkik edildiği takdirde buralardaki bazı beyitlerin Şeyhoğlu'na âit olamayacağı, müeyyed bir vesîkaya ihtiyaç duyulmadan, aşağıdaki izahlarda da görüleceği üzere, bazı küçük ip uçlarıyla hemen farkedilebilecek açıklıktadır. Bazı beyitler ise metne öylesine nüfûz etmişlerdir ki *Fahrî'nin Hüsrev ü Şîrîn*'ini² görmeden bunların Hürşîd-nâmeden olmadıklarına inanmak oldukça güçtür.

Bibliothéque Nationale nüshası (P) Hüseyin b. Dâvûd adlı bir müstensih tarafından h. 882 (= m. 1478)'de harekeli bir nesihle, her sahifeye 13 satır gelecek şekilde tertîb edilmiş 303 varaktan ibârettir. Eser, adı geçen kütüphânenin Türkçe el yazmaları bölümünde 314 numarada kayıtlıdır. Öyle anlaşılıyor ki, P nüshası müstensihi Hüseyin b. Dâvûd ya da

zırlanan bu metinde doğruluk payı büyüktür. Tamamen müellif nüshasına uygun bir metin hazırladığımızı ise hiç bir zaman iddiâ etmek mümkün değildir. Buna rağmen tuttuğumuz yolun en doğru yol olduğunu da tartışacak değiliz» (s. 29).

2 *Fahrîs Husrev u Şîrîn Eine Türkische Dichtung Von 1367*, nşr. Barbara Fleming, Wiesbaden 1974.

kendisinden önceki kâtiplerden birisi, Hürşîd-nâme'yi istinsâh ederken aklı sıra bazı beyitlerde keyfi düzeltmelerde bulunmuş (ileriye bk.), bazen de eline geçirdiği Fahrî'nin Hüsrev ü Şîrîn mesnevîsinden hoşuna giden kısımları Hürşîd-nâme'ye aynen nakletmiştir.

a) Metne Sokulan Yabancı Kısımlar :

Prof. Dr. Ö. Faruk Akün'ün de belirttiği üzere³ Hürşîd-nâme'nin bazı kısımlarının ve bilhassa mukaddimesinin, müellif tarafından değişik zamanlarda yeniden ele alınarak tâdil ve ilâveler gördüğü anlaşılmaktadır. P nüshasında görülen ve eskilerin «sirkat-i şî'r» dedikleri bu sahtekârlığı Hürşîd-nâme müellifinin yapmış olabileceğini düşünmek dahî yersizdir. Zîrâ beyitleri Şeyhoğlu çalmış olsaydı bunları eserine böylesine acemice yerleştirmeyeceği gibi, kendisi bu gibi basitliklere ihtiyaç duymayacak ve tenezzül etmeyecek derecede kuvvetli bir şâirdir. P nüshasındaki intihalleri baştan itibâren şöylece sıralayabiliriz :

Süleymân Şeh zamânydı ki evvel
Uzatdum bu kitabı düzmege el (b. 371)

beytinden de anlaşılacağı üzere Şeyhoğlu eserini Germiyanoglu Süleymân Şah adına nazma başlamıştı. Yine

Kitâbun yarusın yazınca bârî
Temâm oldu o şahun 'ömri varı (b. 384)

beytinden anlaşıldığına göre Hürşîd-nâme daha henüz bitmeden Süleyman Şah vefât ettiğinden, müellif eseri aynı zamanda bu hükümdârın dâmâdı durumunda bulunan Yıldırım Bayezîd'e takdîm etmiş, hattâ eserini kim için kaleme aldığını gizleme ihtiyâcını dahi duymamıştır. 389-411. beyitler Şeyhoğlu'nun Yıldırım Bayezîd'i medhini ve onun için duâsını ihtivâ etmektedir. 412-418. beyitlerde ise şâir, eserini bu hükümdar zamanında tamamladığını, ancak eserin asıl tamamlanışının Yıldırım'ın kitabı görüp takdîr etmesiyle olacağını ifâdeden sonra bir iki beyitlik yeni bir duâ faslı ve kusurlarının hoş görülmesi dileği ile sözlerini bitirmiştir. 419. beyitten itibâren metne

Çü emr itdi hudâvend-i ser-efrâz
Hemân dem kıldı kem-ter kul ser-âgâz

3 «Şeyhoğlu», İA, XI, s. 483, stn. 2.

diye başlayan uzunca bir bölüm girmektedir. Görüldüğü üzere Yıldırım Bayezid'in medhini ihtivâ eden bu manzûmenin başında kitabın te'lîf mâcerâsı açıkça ifade edilmişken, müellifin sanki yukarıda söylediklerinin aksine «Yıldırım Bayezid bana eser te'lîf etmem için emretti, bu kemter kul da hemen söze başladım» demesi garip değil midir? İki beyitlik Farsça yeni bir duâ faslından sonra da Yıldırım'ın «Hürşîd» destânını dinlediği ve bu destânın «şîrîn» sözünden âgâh olduğunu ifâde eden

Çü Hürşîd dâsıtânın dinledi şâh
Olur şîrîn sözinden cümle âgâh

beytinde «hürşîd» isminin aslında «Hüsrev olması gerektiğini, «Hüsrev» yerine «Hürşîd»i getirmekle ikinci mısradaki «Şîrîn»e haksızlık edildiğini nâşirin farketmesi gerekmez miydi? 429. beyitte ise Şeyhoğlu'nun

Çü 'âm iken idindi ben kûlı hâş
Bes andan itdi kirbâsı haşalhâş

gibi bir ifâde kullanması ne kadar tuhaftır. Zîrâ müellif eserinin sonunda kendisinin devlet sâhibi ulu bir sülâleden geldiğini, dedelerinin hepsinin ilim ve ihsan sahibi fâhir begler olup sultanların tahtlarına süs verdiklerini açıkça ifâde etmektedir⁴. Hal böyle iken iki ayrı ifâdenin aynı şahsa âit olabileceğine inanmak mümkün müdür? 437-438. beyitlerde bu defâ

Ki uçmadın canum kuşu kafesden
Boşlamadın za'îf nefsum nefesden
Temâm ola elümde 'İşk-nâme
Şehüm adıyla irgürem temâme

gibi yeni bir ifâde ile karşılaşılıyor. Müellifin daha önce «Temâm itdüm kitabı devletinde» (b. 412) diyerek eserini Yıldırım Bayezid zamanında bitirdiğini belirttikten sonra, «Can kuşum kafesinden uçmadan İşk-nâme'm bitse de Şâh'ın adına ithâf etsem» demesi, tâbiri câizse pişmiş aşâ su katmak gibi olmaz mı?

4

İki başdan benüm aslum uludur
Kamusu devlet ıssı bahtludur
Kamu ilm ıssı Fahir begler idi
Ki dini canı bigi yigler idi
Selatin tahtına ziverler idi
Dü 'alem bahtına iverler idi (b. 7869-7781)

Görüldüğü üzere bu beyitlerin en azından mantıkça Seyhoğlu'na âit olması mümkün değildir. Eğer Seyhoğlu, Fahrî'nin mesnevîsindeki parçaları bizzat eserine geçirmiş olsaydı o zaman bu parçaları tenkidli metne dâhil edip dipnotlarda işin iç yüzünü okuyucuya açıklamak ve suçu teşhîr etmek nâsirin vazîfesi olurdu. Aşağıdaki karşılaştırmalarla hiç bir şüpheye yer bırakmadan anlaşılacağı üzere, Seyhoğlu ve Hürşîd-nâme metni ile yakından uzaktan en ufak alâkası bulunmayan bu ve ilerideki parçalar, elimize tek nüsha olarak geçen, *Fahrî*'nin Hüsrev ü Şîrîn mesnevîsindeki ilgili beyitleri bütünleyen yardımcı bir nüsha niteliği taşımaktan başka hiç bir değer ifâde etmezler. Hürşîd-nâme'de bir bütünmüş gibi görülen bu kısımlar, aslında Hüsrev ü Şîrîn'in çeşitli yerlerinden derlendiğinden, sıralamada Hürşîd-nâme esas alınarak her bir parçayı beyit beyit karşılaştırarak göstermek ve bu vesileyle bu beyitleri gerçek sâhibine iâde etmek, meseleye açıklık kazandıracaktır⁵: b. 419: Çü emr itdi hudâvend-i ser-efrâz / Hemân-dem kıldı kem-ter kul ser-âgâz, krş. Çü emr itdi hudâvend-i ser-efrâz / Hemân-dem kıldı kem-ter kul ser-âgâz (FHS, b. 130); b. 420: Ki dâim şehriyâr u kâm-rân bâş / Tü şâhib-devletî şâh-ı ci-hân bâş, krş. Ki dâim şehriyâr-ı kam-rân bâş / Be-şâhib-devletî şâh-ı ci-hân bâş (FHS, b. 131); b. 421: Mebâdâni çü heft iklim râ dür / Gubâr-ı çeşm-i zahm-ı devletidür. krş. Mebâdâ bi-tu heft iklim râ nür / Gubâr-ı çeşm-i zahm ez devletet dür (FHS, b. 132); b. 422: Hezârân hâcet-i şâh revâ bād / Hezârân sâl der-şâhi be-kâ bād, krş. Hezâret hâcet ez şâhi revâ bād / Hezârân sâl der-şâhi be-kâ bād (FHS, b. 133); b. 423: Çü Hürşîd dâstânın dinledi şâh / Olur şîrîn sözinden cümle âgâh, krş. Çü Hüsrev dâstânın dinledi şâh / Olur Şîrîn sözinden cümle âgâh (FHS, b. 134); Bu-yurdı âferîn her beytine yüz / Çü ma'nî gördi bende birine yüz, krş. Bu-yurdı âferîn her beytine yüz / Çü ma'nî bikrini gördi yüze yüz (FHS, b. 135); b. 425: Çü taşîn-i ferâvân kıldı sultân / Hudâvendâ hudâvendân-ı devrân, krş. Çü taşîn-i firâvân kıldı sultân / Hudâvend-i hudâvendân-ı devrân (FHS, b. 136); b. 426: Çü bir kem-ter kulı itdüm vefâ-dâr / Hudâvendüm sözüme candan uyar, krş. Çü bir kem-ter kulidüm ü vefâ-dâr / Hudâvendi sözüme candan uyar (FHS, b. 180); b. 427: Ganî olmuş idüm in'âm ile ben / Du'acı kulıyam i'tâsına ben, krş. Rehinidüm delüm in'âmına ben / Du'acı devleti eyyâmına ben (FHS, b. 181); b. 428: Beni lutfî anun yirden götürdi / Kıluben terbiyet göge yitürdi, krş. Beni lutfî anun perden götürmüş / Kıluben terbiyet göge yitürmüş (FHS, b. 182); b. 429: Çü'âm iken idindi ben kulı hâs / Bes andan itdi kirbâsı haşalhâs, krş. Çü

5 Buradan itibaren Hürşîd-nâme (nşr. Hüseyin Ayan) ŞHF, Fahrî'nin Hüsrev ü Şîrîn'i (nşr. Barbara Fleming) ise FHS olarak kısaltılacaktır.

'am iken idindi ben kulinhâşş / Bes andan vâcib oldı bâ zid ihlâs (FHS, b. 183); b. 430: Delim yıl dünyede payende olsun / Cihan şehleri ana bende olsun, krş. Delim yıl dünyede pâyende olsun / Cihân şahları ana bende olsun (FHS, b. 208; b. 431: Bana pes şükr-i ni'met vâcib oldu / Bu gön-lüm şeh şenâs ile töldü, krş. Bana pes şükr-i ni'met vâcib oldı / Gönül şā-hun şenâsı-y-ile töldü (FHS, b. 209); b. 432: Ki eylügine pādâş idebilem / Veyâ yüzden biri şükrini kılam (FHS, b. 211); b. 433; Elümden bu gelür ancak ki mādām / Şehün medhini eydem şubh u ger şām (FHS, b. 212); b. 434: Çalab dutsun hemişe ol eri şād / Ki Şeyhoğlı'nı kıla hayr-ıla yād, krş. Çalab dutsun hemişe ol eri şād / Ki kıla Fahrî'yi bir hayr-ıla yād (FHS, b. 191); b. 435: Diye yā Rab egerçi hayr işi yok / Senün fazlun öküşdür rahmetün çok, krş. Diye yā Rab egerçi hayr işi yok / Senün faz-lun öküşdür rahmetün çok (FHS, b. 192); b. 436: Ümüdüm var ki mühlet vire Yezdān / Hudāvendüm Raḥīm u Rabb u Raḥmān, krş. Ümüdüm var ki mühlet vire Yezdān / Hudāvend-i Raḥīm u Rabb-i Raḥmān (FHS, b. 237); b. 437: Ki uçmadın cânum kuşu kafesden / Boşlamadın za'if nefsum nefesden, krş. Ki uçmadın cânum kuşu kafesden / Veyā nefsum boşalma-dın nefesden (FHS, b. 238); b. 438: Tamām ola elümde 'İşk-nâme / Şe-hüm adına irgürem tamāma, krş. Tamām ola elümde 'İşk-nâme / Şehüm adına irürem tamāma (FHS, b. 239); b. 439: Güneş dürşeh degül tefrika muhtâc / Kamu şehler başına ol urur tâc, krş. Güneşdür şah degül ta'rife muhtâc / Kamu şahlar başına uzadur tâc (FHS, b. 267); b. 440: Ki zâ-tında hudāvend-i cihānum / Görinür dile gelmez bu beyānum, krş. Ki zâ-tında hudāvend-i cihānun / Görinür dile gelmez vaşfi anun (FHS, b. 274); b. 441: Yüzi güneş gibi tâbende olsun / Cihānda baht ile pâyende olsun, krş. Yüzi güneş gibi tâbende olsun / Cihānda bahtile pâyende olsun (FHS, b. 275); b. 442: Şeker şîrîn sözine bende olsun / Kamu Husrevler ana kih-ter olsun, krş. Şeker şîrîn sözine cecker olsun / Kamu Husrevler ana kih-ter olsun (FHS, b. 276); b. 443: Cihān turdukca tursun devletiyle / Ki halkı toyunur ni'metiyle, krş. Cihan durdukça dursun devlet ile/Ki halkı doyurur çok ni'met ile (FHS, b. 477).

Buraya kadar, intihallerin sâdece birinci gurubunu teşkil eden bu beyitlerin (b. 419-443) Hurşîd-nâme'nin mukaddimesi diyebileceğimiz giriş kısmında vücûda getirdikleri tahrîbâtı sergilemeye çalıştık. Tesbit edebildiğimiz kadarıyla sayıları 150'ye yaklaşan bu sahte beyitlerin, Şeyh-oğlu ve Hurşîd-nâme hakkında ileride verilebilecek yanlış bir hükme sebep olmalarını önlemek ve otantik olmadıkları hususunda hâsıl olabilecek tereddütleri peşinen izâle etmek için Fahrî'nin mesnevisindeki asıllarıyla karşılaştırarak teker teker gösterilmeleri gerekmektedir. Ancak her bey-

tin tahlil ve mukâyesesine girerek meseleyi teferruatıyla ele almak böyle bir tanıtma-tenkid yazısının hudutlarını aşacağından, sâdece «intihal grupları» diyebileceğimiz bu toplu nakillerin ana hatlarıyla beyit numaralarını vererek neden Hürşîd-nâme metnine âit olamayacaklarını îzahla yetineceğiz.

Bilindiği üzere Hürşîd ü Ferahşad hikâyesinde Hürşîd daha çocukken babasının kötülüğünden korunmak için Dârü'l-melek kalesine kaçırılır ve orada gizlenir⁶. 623-635. beyitlerde⁷ Şeyhoğlu'nun Hürşîd'i 5 yaşında bir çocuk olarak tasvîri ve ardından da böyle küçük bir çocuğun zekâsını vurgulamak için dadısı ile aralarında geçen bir muhâvere getirilmektedir. Aslında 10 beyit olan bu küçük kız tasviri yalnız P'de olduğu kaydıyla ilâve olunan 632-634. beyitlerle 13'e yükselmiştir. Bu ilâve beyitlerde ise 14 yaşındaki bir çocuğun tasvîri bahis mevzûudur. Dolayısıyla Şeyhoğlu'nun bundan sonraki muhâvere kısmında vurgulamak istediği 5 yaşındaki bir çocuğun zekâ ve kabiliyeti, 14 yaşındaki bir çocuğa mâledilerek muhâvere tabii bir hâle bürünmüş ve işin esprisi bozulmuştur. Üstelik bu üç beyit 623-635. beyitlerdeki tasvîr manzûmesinin özüne aykırıdır. Zîrâ burada «güzelliğinden melekleri utandıracak», görenleri hayrân bırakacak küçük bir kız çocuğu tasvîr edilirken, metne âzâlarının her biri bir silaha benzetilen 14 yaşındaki bir erkek çocuğunun, yâni Fahrî'nin mesnevisindeki Hüsrev'in çocukluğunun tasvîri⁸ dâhil edilerek garâbet hâsıl olmuştur.

749-761. beyitlerde erkek kılığına girerek ava çıkan Hürşîd'in tasvîri yer almaktadır ki, bu parçanın da 755-58. beyitlerinde «erkek arslanlarla pençeleşen, fili pençesiyle zebûn eden, bir kılıçla direği iki biçen, oku on kat demir saçı geçen, süngüyle zırhları söken, on yayı bir arada çeken» şahıs aslında Şeyhoğlu'nun Hürşîd'i değil, Fahrî'nin Hüsrev'idir⁹. Bu parçayı müteâkip yer alan 764-776. beyitlerdeki gûyâ Hürşîd'e âit güzel kadın tasvîri de aslında Fahrî'nin, Şâvur ağzından Şîrîn'i tasvîri olup Nizâmî'den tercümedir¹⁰.

6 Hikâyenin hulâsası için bk. Sedit Yüksel, 'İşk-nâme, Ankara 1965, s. 7-11.

7 Bk. ŞHF, s. 151.

8 Krş. FHS, b. 303, 304, 306.

9 Krş. FHS, b. 298-301.

10 764 ve 765. beyitler Fahrî'de kopuk olduğu için tesbit edilemiyor. ŞHF, b. 766, krş. FHS, b. 410; ŞHF, b. 767, krş. FHS, b. 411; ŞHF, b. 768, krş. FHS, b. 413; ŞHF, b. 769, krş. FHS, b. 415; ŞHF, b. 770, krş. FHS, b. 416; ŞHF, b. 771, krş. FHS, b.417; ŞHF, b. 772, krş. FHS, b. 419; ŞHF, b. 773, krş. FHS, b. 422; ŞHF, b. 774, krş. FHS, b. 424; ŞHF, b. 775, krş. FHS, b. 425.

611. beyitteki gece ve 868-870. beyitlerdeki sabah tasvirleri ile sulh ve sükûnu ifâde eden 1010. beyit ve 1154, 1281 numaralı beyitler de Fahri'nindir¹¹.

Hurşîd-nâme'nin 180. sayfasında «Sıfat-ı Kasr-ı Hurşîd» serlevhası altında, Hurşîd'in canını bağışlayan babasının onun için yaptırdığı kasrın ve bahçenin tasviri yer almaktadır. Hurşîd bahçede babasının kendisine tahsis ettiği hizmetçilerle yer, içer, eğlenir -bu bahiste metne «Nasihat-Kerden-i Hurşîd Kenizegân-ı Hod-râ» şeklinde sahte bir serlevha dâhil edilmiştir. Bu arada hizmetçilerine nasihat ederken birden bire karşımıza yersiz bir sabah tasviri ve ardından suda yıkanan güzel tasviri çıkarılır. 1423-1433 ve 1446-1452. beyitlerden¹² ibâret olan bu suda yıkanma faslının esere ne sebepten dâhil edildiğini ve mevzû ile alâkasının ne olduğunu kestirmek güçtür. Herhalde P nüshası müstansihî Hüsrev u Şîrîn mesnevîlerinin meşhûr yıkanma sahnesini Hurşîd-nâme'ye idhâl cesâretini Seyhoğlu'nun

Gehî seyrân iderdi bağ içinde
Gehî 'uryân idi ırmağ içinde

beytinden almış olmalıdır¹³. Her iki metni karşılaştıranlar müstensihînin

Güneş gibi çü kühli geydi Şîrîn
Yaraşdı şuda nilüferle nesrîn

gibi her şeyiyle Hüsrev u Şîrîn mesnevîsinin malı olan beyitleri bile Hurşîd-nâme'ye adapte edebilmek için

Güneş gibi çü hükmi ide Hurşîd [?]
Yaraşdı şuda nilüferle hurşîd

beytinde olduğu gibi nasıl acemice gayretler sarfettiğini göreceklendir.

11 ŞHF, b. 611, krş. FHS, b. 384; ŞHF, b. 868, krş. FHS, b. 419; ŞHF, b. 1010, krş. FHS, b. 2455.

12 Bu beyitlerin Fahri'deki asılları için bk. ŞHF, b. 1423, krş. FHS, b. 588; ŞHF, b. 1424, krş. FHS, b. 589; ŞHF, b. 1425, krş. FHS, b. 591; ŞHF, b. 1426, krş. FHS, b. 595; ŞHF, b. 1427, krş. FHS, b. 598; ŞHF, b. 1428, krş. FHS, b. 599; ŞHF, b. 1429, krş. FHS, b. 600; ŞHF, b. 1430, krş. FHS, b. 602; ŞHF, b. 1431, krş. FHS, b. 603. 1446-1452. beyitlerin FHS'deki asılları kopuktur. Bk. s. 290.

13 Bk. ŞHS, b. 1494. Bilindiği üzere Hüsrev u Şîrîn mesnevîlerinde Şavur, çizdiği Hüsrev resimleriyle Şîrîn'i kandırır ve onun Medâyin'e gitmesini temin eder. Yol esnâsında Şîrîn'in üstü başı kirlendiğinden karşısına çıkan bir pınarda yıkanmaya kasteder.

Mesnevîlerde gece, gündüz ve bahar tasvirlerini, eseri tezyîn etmek, seyreden vak'alar arasında bir geçiş taksimi vazîfesi görmek gibi rollerinin yanı sıra, esas fonksiyonlarının gün, yıl veya mekân farklarını okuyucuya aksettirmek olduğu, bu saha ile alâkadar olanlarca mâlumdur. Meselâ bir güneş tasviri yeni bir günün başlayışı sebebiyle getirilir, veyâ bir gece tasviri o günün bittiğini ve yeni bir günün başlayacağını okuyucuya hissettirmek için çizilir. Klasik meslevîlerde pek sık görülen ve esere yerli yersiz serpiştirilmiş gibi duran bu bölümlerin her birinin mevzûya göre ayrı bir ifâde değerleri vardır¹⁴. 1544-1551. beyitlerdeki gece ve bahar tasvirlerinin eser içinde ne derece yersiz ve münâsebetsiz durdukları bu husûsa âşinâ olanlarca hemen farkedilecektir¹⁵.

b) Metin Üzerindeki Kasıtlı Oynamalar :

Yukarıda ana hatlarıyla göstermeye çalıştığımız bu yabancı beyitleri iptâl edip esas metni ortaya çıkarmak, Hurşîd-nâme neşrini islâh için bir çözüm yolu gibi görülebilir¹⁶. Fakat P nüshasında görülen bu garip ameliyeyi icrâ eden şahsın, Hurşîd-nâme'nin ortalarına doğru bu işten vazgeçerek bu defâ önüne gelen her beyitle keyfine göre oynamaya başladığını müşâhede ediyoruz. Meselâ

Halâl olsun sana kanum ölürsem
Dirilsün gam degül hânım ölürsem (b. 5133)

beytinin ikinci mısraını «Diril gil sen değil gam ölürsem» şeklinde, ya da

14 Yeri gelmişken burada bir noktaya daha temâs etmekte fayda vardır. Kitabın giriş kısmında (bk. s. 3), mesnevîlerde görülen «sıfat-ı rûz u şeb» v.b. tabiat tasvirleri, Reşit Rahmetinin kullandığı bir ifâdeye istinâden (bk. R. Rahmeti Arat, Eski Türk Şiiri, Ankara 1965, s. 247) eski Türk şiir geleneklerine bağlanmak istenmiştir ki böyle bir iddiâda bulunmak tamamiyle yersizdir. Bu gibi tabiat tasvirlerini İran edebiyatının en eski mesnevîlerinden itibaren görmek mümkün olduğu gibi diğer milletlerin de bilhassa lirik şiirlerinde tabiatı terennüm eden böyle parçalara sık sık yer verildiği mâlumdur.

15 1548-1551. beyitlerin asılları için bk. FHS, b. 1434, 1441, 1444.

16 Metinde sadece P'de olduğu kaydedilip de Fahri'nin Hüsrev u Şirin'inde bulunmayan parçalar da vardır. Meselâ 444-470. beyitler arasında (bk. SHF, s. 145) «Pâşâ-yı a'zam, dustûr-ı mülkerrem, imâm, sirâcü'l-millet» gibi vasıflarla bir vezir övülmektedir ki devrin sadrazamını medheden böyle bir parçanın Raif Yelkenci nüshasında da varlığını bildiğimizden (bk. Ö. Faruk Akün, aynı makale, aynı yer) bu gibi kısımları ihtiyatla karşılamamız ve kat'i hükme varabilmek için ilgili metinlerin tam olarak gün ışığına çıkmalarını beklememiz gerekecektir.

Ne uzatmak gerek fi'l-cümle Zaygam
Kim ol urmuşdur aşlan ağzına gem (b. 5159)

beytinin yine ikinci mısraını «Ki bu aslanları bend itdi bî-gam» şeklinde değiştirmiş, hemen ardından bir savaşçı tavsif edilirken gürzünün gücünü ifâde için söylenen

Belürse gürziyilen gürz-i Rüstem
'Arablar zülfi bigi hurd ola ham (b. 5186)

beytinin birinci mısraını ise P nüshasına «Ger ursa gürzi bir kez gürz-i Rüstem» (?) olarak geçirmiştir. Ferahsad'ın okuduğu şiire Hurşid'in cevap verişini anlatan

Cevâb itdi bu bir kaç beyte der-ğâl
Nite kim yine yağ ardınca ak bal (b. 6101)

beytinin ikinci mısraını da «Nite kim ak yağ üstine bal» gibi garip bir şekle sokmuştur.

Çarâklardan dökilen yaşlar için
Çara bağırda biten taşlar için (b. 6726)

beytindeki «karak» kelimesini anlamamış olacak ki bunu «karanuda» şeklinde tashih (!) etmiş, ya da

Figân itdiler ol begler temâmet
Didiler Hâk seni dutsun selâmet (b. 6824)

beytini yanlış bularak

Figân itdi o begler hep tamamı
Didiler Hâk seni dutsun selâmı [?]

diye düzeltmiştir. Yekünü bir hayli fazla bulunan P nüshasına ait bu nüsha farklarının Hurşid-nâme neşrine ne derece tesir ettiğini kestirmek güçtür. Müstensih'in bu gibi beyitlerle olur olmaz oynamış olması garip olup, daha garibi bu gibi yanlış ifâde farklarının dip notlara sabırla ve en ufak bir şüpheye düşmeden kaydedilmiş olmasıdır. «Müellifin yerine geçmek»ten başka çâre bulamayan nâşirin, müellifin böyle şeyler söylemiş olamayacağını hissetmesi gerekirdi.

Bütün bunlardan sonra metne bu derece müdâhale edilmesinin sebebi zihnimize takılıyor. Şeyhoğlu'nun hiç de hoşuna gitmeyecek bu gibi değişiklikler acaba neden yapılmıştır? Bu durumda akla iki ihtimal geliyor. Birincisi, kâtip câhil ve şursuz olup anlamadığı beyitleri tamamen çıkartmış veya değiştirmiş, bazen de belki çok sevdiği eseri zenginleştirmek için eline geçirdiği diğer bir mesnevîden iktibaslarla müellifin rûhunu şâd etmek istemiştir. İkinci ihtimal ise bu işin Şeyhoğlu'nun sağlığında, onu şiire vukufsuzluk ve şirkat ile ithâm edebilmek için hasımları tarafından kasdî olarak tertiplenmiş olmasıdır. Bilindiği üzere Paris nüshası oldukça eski ve mesnevînin te'lifinden yaklaşık doksan sene kadar sonra istinsah edilmiş olup bu nüshanın, Şeyhoğlu'nun sağlığında istinsah edilmiş olması da mümkündür. Bu ikinci ihtimal gerçekse, o devirde şâirler arasındaki husûmet ve mücâdelelerin yeni bir cephesi ortaya çıkabilir. Ancak bizde bu gibi metinler ve değişik nüshaları üzerinde gerekli çalışmalar henüz başlatılmadığından, bu hususlarda kat'î bir hükme varmak erkendir.

II. Okuma Yanlışlıkları :

Buraya kadar zikredilen yanlışlıklar aslında P nüshası müstensihine ait olup, nâsir yıllar sonra aynı hatâlara iştirâk etmiş bulunuyordu. Bir de nâsirin doğrudan doğruya kendisine âit hataları vardır ki, bunların en göze çarpanı okuma hatalarıdır.

Meger reng urdı ana şıbgata'llah
Ki kanı şıbgata'llah oldı nâ-gâh (b. 290)

beytindeki «şıbgata'llah»ın doğrusunun «şıbgatu'llah» olduğu -üstelik «şıbgatu'llah» ibâresi bir nüsha farkıymış gibi dip nota kaydedilmiştir, veya

Şerî'at gözine ol kırratü'l-'ayn
Muhammed yoldaşı vü şâniye'l-isneyn (b. 275)

beytinde vezni altüst eden «şâniye'l-isneyn»in aslında «şâni'l-isneyn» olması gerektiği, ya da

Öninde didi vay vaylol delüler
Bilüden boş u 'ışkımdan tolular (b. 1553)

beytinde yazık mânâsına gelen «veyl» kelimesinin «vaylol» (?) şekline sokulması v.b. durumlar, nâşirin Arapça kelimelere uzaklığı şeklinde yorumlanarak bir dereceye kadar mâzur görülebilir. Ancak msl.

Güğercin dutdı toğan ile evin
Şu içdi bir şuşakdan kurd u koyun (b. 1010)

beytinde güvercinin doğanla «evin» (?) tutmayıp «oyun» tuttuğu.

Yüzünden her kim irürse gözini
Cihânda görmesün eylük yüzini (b. 1420)

beytindeki «irürse»nin «ayrursa» olması gerektiği,

Oturdu bülbül ü kumrı vü dürrâc
Kılup 'aşıklarun 'ömrini târâc (b. 1550)

beytinde kuşların «oturmak»tan çok «ötmek»le meşgûl olmalarının daha uygun olduğu

Tolu nesrîn ü hem reyhân u lâle
Durur dizmiş kamu berk üzre jâle (b. 2306)

beytinde jâlenin «durur» değil «dürer» dizmiş olabileceği v.b. bir nâşirin gözünden kaçmaması gereken hususlardandır. Bazen de msl.

Çü kıldı şuya kaşd ol hüb-ı meh-rû
İrağdan geldi harçenk gözine şu

beytinde olduğu gibi acâib kelimelerle karşılaşılıyor ki aslında Hüsrev u Şîrin mesnevisine ait olan bu beyitteki «harçenk» kelimesi noktaları biraz kaydırılmış «çarhun» kelimesinden ibârettir¹⁷.

Ayrıca nâşirin bâzı beyitlere sonradan giren, bazılarında da zamanla ihrâc edilerek vezin bozukluklarına sebep olan kelime ve ekleri gerekli yerlere getirerek veyâ gereksiz yerlerden ihtiyâtî parantezlerle tecrîd ederek veznin kurtarılmasını sağlaması icâb ederdi. Msl.

Anun haccı vü mi'râcî hakıyçün
Halelsüz taht u tâcî hakıyçün (b. 265)

bytini «Halelsüz taht lıl vü tâcî hakıyçün» şeklinde, veyâ

Didi hatun ki sultân-ı a'zam
Neden geldi mübârek gönline gam (b. 524)

beytini «Didi hatun ki lil sultân-ı a'zam» şeklinde ikmâl etmesi, ya da

Gedâ sultân kızını sevmek olmaz
Ve gerni severse ivmek olmaz

beytindeki «severse» kelimesini «sever ise» şeklinde doğru okuması,

Elif bigi çü toğrudur vefâya
Hem evveldür hem âhırdur enbiyâya (b. 165)

beytinde olduğu gibi bütün nüshalarda geçen fakat vezni bozan «âhırdur» kelimesini «âhır dur» şeklinde ihtiyâtî parantezle göstermesi bu gibi vezin aksaklıklarını telâfi edebilecek basit tedbirlerdendi.

Bu çalışmada, metin nesri husûsunda âfâkî usuller vazetmek yerine metne iyi nüfûz etmeğe çalışılıyorsa bu gibi yanlışlıklara meydan verilmeyecekti. Elimizdeki neşir ile hocalarımızın metin tenkidi için yıllardan beri uymağa kendilerini mecbûr hissettikleri ekseriyet prensibinin ehemmiyeti bir kere daha kendisini gösteriyor. Bu prensipten hareketle sadece P nüshasında bulunan parçalar ihtiyâten metne alınmayıp dipnotlarda gösterilecek ve bir dereceye kadar yanlışlıkların önüne geçilmiş olacaktı.

Bütün bunlara rağmen metni kurabilmek ve eseri bize ulaştırabilmek için sarfedilen emek ve gayret büyüktür. Bilhasa bu gibi hacimli metinlerin son şekillerini alabilmeleri için uzun zamana ve çalışmalara ihtiyaç vardır. Elimizdeki eser Hurşîd-nâme için atılmış cesur bir adımdır. Nâşire bu hizmetinden dolayı teşekkürü bir borç biliyoruz.

A. ATILLÂ ŞENTÜRK